Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 1

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

BILIM ALMASHINUVI JARAYONIDA INDIVIDUAL INSON KAPITALIDAN JAMOAVIY INTELLEKTUAL SALOHIYATGA O‘TISHNING EPISTEMOLOGIK ASOSLARI VA EMERGENT XUSUSIYATLARI

Fayzullajon Sa’dullayevich Qosimov*

BILIM ALMASHINUVI JARAYONIDA INDIVIDUAL INSON KAPITALIDAN JAMOAVIY INTELLEKTUAL SALOHIYATGA O‘TISHNING EPISTEMOLOGIK ASOSLARI VA EMERGENT XUSUSIYATLARI

✉ fayzullajon16@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada bilim almashinuvi orqali jamoaviy intellektual salohiyat shakllanishi tahlil qilinadi. Epistemologik qiyoslash axborot uzatish, tushunish va asoslangan bilimni farqlaydi. Jamoaviy natija individual bilimlar yig‘indisiga tenglashtirilmaydi. Hissa, tarjima, tanqid, integratsiya va qayta foydalanish bosqichlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

bilim almashinuvi, jamoaviy epistemologiya, inson kapitali, emergentlik, dialog, asoslangan bilim, intellektual hissa, institutsional xotira

DOI: 10.5281/zenodo.23455537

KIRISH

Bir guruhda malakali kishilarning to‘planishi bilan guruhning murakkab muammoni birgalikda hal qila olishi bir xil hodisa emas. Birinchi holat individual salohiyat mavjudligini, ikkinchisi esa salohiyatlar orasidagi aloqaning sifatini anglatadi. Ushbu maqola bilim almashinuvini tayyor axborotni bir kishidan boshqasiga ko‘chirish bilan cheklamaydigan epistemologik savolni qo‘yadi: turli ishtirokchilarning hissasi qaysi shartlarda umumiy tushunish va asoslangan qarorga aylanadi? Asosiy e’tibor odamlar soni yoki xabarlar hajmiga emas, bilimni tekshirish va birlashtirish tartibiga qaratiladi. K.Abduraxmanov inson kapitalining mazmunini turli ijtimoiy-iqtisodiy yondashuvlar va ta’limning o‘rni bilan bog‘lab yoritadi [1]. M.Muxammedov inson kapitalini rivojlantirish mexanizmlari va taraqqiyotdagi ahamiyatini falsafiy tadqiq qiladi [2]. Mazkur manbalar maqolaga mahalliy muammo doirasini beradi. Ulardan individual salohiyatning har qanday almashinuvi jamoaviy ustunlik keltiradi, degan xulosa chiqarilmaydi. Aksincha, o‘zlashtirilgan bilimning hamkorlikdagi faoliyatga aylanishi uchun qanday qo‘shimcha epistemik shartlar kerakligi aniqlashtiriladi.

V.Lektorsky individuallashuvni turli kollektivliklar va dialog bilan munosabatda tahlil qiladi [3]. I. Kasavin guruhiy e’tiqodlar masalasida “guruh” va “e’tiqod” tushunchalarini aniqlashtirish, bilishga tegishli ijtimoiy omillarni farqlash zaruratini ko‘rsatadi [4]. Bu pozitsiyalar individual va jamoaviy bilishni mutlaq ajratishga ham, ularni bir xil hodisa deyishga ham ehtiyotkor munosabatni talab etadi. Maqola ushbu farqni saqlagan holda, jamoaviy salohiyatning shaxslararo aloqalar orqali yuzaga keladigan xususiyatlarini tekshiradi.

Tadqiqotning maqsadi bilim almashinuvida individual hissaning jamoaviy intellektual salohiyatga aylanish shartlarini konseptual asoslashdir. Vazifalar axborot uzatish bilan umumiy tushunishni farqlash, kelishuv bilan asoslanganlik munosabatini ochish va pedagogik hamkorlik uchun besh bosqichli tartib ishlab chiqishdan iborat. Ilmiy hissa guruh natijasini shaxslarning test ballari yig‘indisi bilan izohlash o‘rniga, tarjima, tanqid va qayta foydalanish mexanizmlarini alohida ko‘rsatishda ko‘zda tutiladi. Bu natija tajribaviy samaradorlik da’vosi emas.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-epistemologik qiyoslashga asoslandi. Sakkiz manba inson kapitali, kollektiv bilish, dialogik ta’lim, institutsional ishonchlilik, germenevtika va ishonchning axloqiy shartlari bo‘yicha tanlandi. Korpus mavzuga aloqador pozitsiyalarni qamrab oladi, biroq barcha jamoaviy intellekt tadqiqotlarining sistematik yoki statistik sharhi hisoblanmaydi. Ochiq to‘liq matnlar va tekshiriladigan nashriyot tavsiflari qiyosiy savollarning chegarasida ishlatildi. Manba mualliflariga mazkur maqolada taklif qilingan besh bosqichli tartib nisbat berilmaydi.

Tahlil birligi “ishtirokchi hissasi, boshqa ishtirokchining talqini, tekshirish amali, umumiy qaror” bog‘lanishidir. Avval axborotning mavjudligi bilan unga asosli tayanish farqlanadi. So‘ng kelishilgan xulosa qanday shartlarda qayta ko‘rilishi tekshiriladi. Uchinchi bosqichda vazifa taqsimoti va umumiy natija orasidagi munosabat fikriy misollarda tahlil qilinadi. Yakunda individual baholash, jamoaviy mahsulot va institutsional xotirani bir-biriga bog‘laydigan, ammo aynanlashtirmaydigan metodik taklif ishlab chiqiladi.

“Emergent xususiyat” bu yerda alohida kishida tayyor holda mavjud bo‘lmagan, lekin muvofiqlashtirilgan hamkorlikda yuzaga keladigan vazifani bajarish imkoniyatini anglatadi. Ushbu ta’rif guruhning shaxslardan mustaqil alohida ongga ega ekanini tasdiqlamaydi. Jamoaviy salohiyatning tavsifi munosabat va tartib darajasida beriladi. Tadqiqotda respondentlar, tajriba guruhi yoki mahsuldorlik koeffitsiyenti yo‘q. Misollar mantiqiy imkoniyat va cheklovni tekshiradi; real ta’lim jarayonidagi tarqalish darajasini o‘lchamaydi.

NATIJALAR

Axborot uzatishdan umumiy tushunishga. Birinchi natija almashinuvning uch darajasini ajratishdir. Axborotga kirish darajasida ishtirokchi matn yoki xabarni oladi. Tushunish darajasida u mazmunni vazifa va boshqa tushunchalar bilan bog‘laydi. Asoslangan bilim darajasida esa da’voga nima uchun tayanish mumkinligini ko‘rsatadi, tegishli e’tirozlarni hisobga oladi. Birinchi daraja qolgan ikkitasining zarur vositasi bo‘lishi mumkin, ammo yetarli sharti emas. Fayl yuborilganini tasdiqlash mazmun tushunilganini, mazmun takrorlanganini ko‘rish esa uning asoslanganligini isbotlamaydi. J.Grondin germenevtik doirani tushunishning qism va butun orasidagi munosabati orqali muhokama qiladi [7]. Maqolada bu qarash hamkorlikdagi tushunchalarni izohlash uchun cheklangan tarzda tatbiq etiladi. Bir fan mutaxassisi aytgan atama boshqa fan vakili uchun boshqa doirada ma’no kasb etishi mumkin. Shu bois almashinuvda tarjima faqat tildan tilga o‘girish emas, tushunchaning qaysi savolga javob berishi va nimani anglatmasligini tushuntirishni ham bildiradi. Qismni umumiy vazifaga, umumiy vazifani esa yangi dalilga qayta bog‘lash zarur bo‘ladi.

Fikriy misolda pedagog, dasturchi va soha mutaxassisi o‘quv topshirig‘ini ishlab chiqadi. Ularning har biri “sifat” deganda turli narsani nazarda tutsa, ma’lumot ko‘pligi o‘z-o‘zidan kelishilgan yechim yaratmaydi. Dastlab umumiy vazifaning ma’nosi ochiladi, keyin har bir soha mezonining chegarasi aniqlanadi. Jamoaviy salohiyat ana shu farqlarni yo‘qotishdan emas, ularni bir qarorda mas’uliyatli bog‘lashdan yuzaga kelishi taklif qilinadi. Bu kuzatilgan loyiha natijasi emas, konseptual farqni ochuvchi mualliflik vaziyatidir.

Kelishuv, tanqid va asoslanganlik. Ikkinchi natija kelishuvni bilimning yagona mezoni deb bo‘lmasligidir. Barcha a’zolar bir xulosani qabul qilishi uning to‘g‘riligini o‘zicha ko‘rsatmaydi. Aksincha, guruhdagi asosli e’tiroz uning umumiy bilish imkoniyatini kuchaytirishi mumkin. Kasavinning guruhiy e’tiqodlar haqidagi tanqidi aynan jamoaviylikka tayyor epistemik ustunlik nisbat bermaslik uchun muhimdir [4]. Maqolaning mualliflik xulosasi shuki, jamoaviy natijani baholashda kim rozilik bildirgani bilan birga qanday e’tiroz ko‘rilgani va qanday javob berilgani ham aniqlanishi kerak. R.Alexander dialogik o‘qitishni ishlab chiqish va sinov jarayonini bayon etadi [5]. Ushbu manba suhbatni shunchaki navbatma-navbat gapirish

emas, o‘rganishning mazmuniy tashkil etilishi bilan bog‘lashga yordam beradi. Maqolada undan olinadigan pedagogik savol quyidagicha: boshqa ishtirokchining gapi keyingi tushuntirish va qarorga ta’sir qildimi? Agar guruh a’zolari o‘z qismini o‘qib, bir-birining daliliga javob bermasa, tashqi hamkorlik shakli bor, lekin epistemik integratsiya hali ko‘rsatilmagan bo‘ladi. Bu farq yangi metodning samaradorligini avtomatik tasdiqlamaydi.

Tanqidning vazifasi odamlarni doimiy shubha ostida ushlash emas, da’vo va dalil orasidagi aloqani tekshirishdir. Ishtirokchining maqomi yoki nutq uslubi da’voning asoslanganligini to‘liq belgilamaydi. Shu bilan birga barcha a’zolarning barcha sohada bir xil ekspert bo‘lishi ham talab qilinmaydi. Taklif etilayotgan yondashuv ekspert vakolatini uning savoli bilan chegaralaydi: mutaxassisning tegishli sohadagi kuchli dalili qabul qilinadi, biroq u boshqa sohadagi e’tirozni sababsiz bekor qilish vakolatiga aylantirilmaydi.

Ishonch va tekshirishning bir-birini to‘ldirishi. P.Sztompka ishonchni axloqiy munosabatlar makonida tahlil qiladi [8]. Ushbu yo‘nalish hamkorlik faqat ma’lumot almashish shartidan iborat emasligini ko‘rsatadigan qiyosiy asos sifatida olinadi. Maqola talqinida ishtirokchi o‘z xatosini yashirmasdan ayta olishi, mualliflik hissasi o‘zlashtirib olinmasligiga tayanishi va va’daning ma’nosini bilishi kerak. Biroq ishonch da’volarni tekshirishni bekor qilmaydi. Uning epistemik vazifasi tekshiruvni shaxsiy dushmanlikka aylantirmasdan amalga oshirish uchun munosabat sharoitini yaratishdir. M.Fricker institutsional ishonchga loyiqlikni oddiy ishonchli ishlash bilan cheklab bo‘lmasligini muhokama qiladi [6]. Bundan maqolada guruhdagi nuqsonni faqat texnik xato deb ko‘rmaslik zarurati chiqariladi. Masalan, oldindan kelishilgan hissa qoidasi muntazam buzilsa, hujjatlarni tartibga keltirishning o‘zi yetarli bo‘lmaydi; va’da, javobgarlik va qayta tiklash masalasi ham ochiladi. Bu Fricker tahlilining pedagogik loyihaga mualliflik tatbiqi bo‘lib, uning maqolasidagi holatlar bu yerda bevosita ko‘chirilmaydi.

Besh bosqichli epistemik integratsiya tartibi. Uchinchi natija “hissa, tarjima, tanqid, integratsiya, qayta foydalanish” tartibidir. Hissa bosqichida kim nima bilishi va nimaga asoslanishi aniqlanadi. Tarjimada bu bilim umumiy vazifa tilida tushuntiriladi. Tanqidda qarshi dalil va cheklovlar tekshiriladi. Integratsiyada qaror turli hissalarning shunchaki yonma-yon yig‘ilishi emas, asoslangan bog‘lanishi sifatida quriladi. Qayta foydalanishda qarorning nima uchun qabul qilingani saqlanadi, shunda keyingi guruh faqat yakuniy mahsulotni emas, uning mantiqini ham qayta ko‘ra oladi.

1-jadval. Individual hissani jamoaviy bilimga bog‘lovchi epistemik amallar

Bosqich	Epistemik amal	Ko‘rinadigan mahsulot	Asosiy cheklov
Hissa	Bilim va uning manbasini aniqlash	Dalil, savol yoki professional izoh	Maqom dalil o‘rnini bosmaydi
Tarjima	Mazmunni umumiy vazifaga bog‘lash	Boshqa ishtirokchining asosli qayta izohi	Takrorlash tushunishga teng emas
Tanqid	E’tiroz va qarshi dalilni tekshirish	Javob va tuzatish qaydi	Kelishuv haqiqatni kafolatlamaydi
Integratsiya	Farqli hissalarni qarorda bog‘lash	Yechim va uning asoslari	Yig‘ma matn umumiy dalil emas
Qayta foydalanish	Qaror mantiqini saqlash va qayta tekshirish	Izohli loyiha arxivi	Fayl mavjudligi xotira sifati emas

Ushbu bosqichlar qat’iy chiziqli ketma-ketlik emas. Integratsiya paytida yangi muammo aniqlansa, tarjima yoki tanqidga qaytish mumkin. Muhim jihat bosqichlar soni emas, qarorning daliliy tarixi yo‘qolib qolmasligidir. Jamoa tarkibi o‘zgarganda faqat fayllar qolib, nima uchun muayyan yechim tanlangani tushunarsiz bo‘lsa, institutsional xotira yetarli emas. Maqolada xotira hujjatlar hajmi bilan emas, qaror asoslarini yangi ishtirokchi qayta tushunishi va tekshirishi imkoniyati bilan bog‘lanadi.

Emergentlikning chegaralangan talqini. Taklif etilayotgan emergentlik qo‘shimcha “sirli kuch” yoki shaxslardan mustaqil aql mavjudligi haqida hukm emas. Fikriy misolda bir a’zo muammoni aniqlaydi, boshqasi dalilni tekshiradi, uchinchisi yechimni sinash usulini taklif qiladi. Ulardan hech biri yakka holda barcha vazifani bajarmasa ham, bog‘langan harakat umumiy vazifani bajarishi mumkin. Bunda xususiyatning tashuvchisi tashkil etilgan hamkorlikdir. Uning mavjudligini ko‘rsatish uchun individual ko‘rsatkichlardan tashqari, aloqaning ishlashini ham kuzatish zarur.

Ayni sababga ko‘ra jamoaviy salohiyatga erishish har bir a’zo bir xil narsani o‘rgandi, degan xulosani bermaydi. Guruh mahsulotining sifati bilan individual rivojlanish orasidagi munosabat alohida tekshiriladi. Bir kishi doimiy tarjima va tushuntirishni bajarib, boshqalar faqat tayyor natijadan foydalansa, umumiy mahsulot yaxshi bo‘lishi mumkin, lekin o‘rganish taqsimoti teng bo‘lmaydi. Bu ehtimoliy qarshi misol baholashda individual hissa, o‘rganish va jamoaviy natijani ajratish zaruratini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Individual mas’uliyatni jamoa ichida saqlash. Birinchi e’tiroz jamoaviy salohiyatga urg‘u berish individual mualliflikni xiralashtirishi mumkinligidir. Ushbu xavfni kamaytirish uchun maqolada hissa xaritasi taklif etiladi: kim muammoni shakllantirgani, kim dalil keltirgani, kim e’tiroz bildirgani va kim yechimni qayta tuzgani qayd etiladi. Hissa faqat yozilgan matn hajmiga tenglashtirilmaydi. Hal qiluvchi xatoni ko‘rsatish ham mazmuniy hissa bo‘lishi mumkin. Biroq hissa xaritasi cheksiz kuzatuvga aylanmasligi, o‘quv maqsadi uchun zarur amallar bilan chegaralanishi lozim.

Ikkinchi e’tiroz tanqid va integratsiya jarayoni ko‘p vaqt talab qilishidir. Har bir mayda qarorni keng muhokama qilish amaliy jihatdan samarasiz bo‘lishi mumkin. Shuning uchun tekshiruv chuqurligi xato oqibatining jiddiyligi va qarorning yangiligiga moslashtiriladi. Maqola barcha harakat uchun bir xil tartibni tavsiya qilmaydi; yangi tushuncha, bahsli dalil yoki katta oqibatli qarorda izohning ko‘rinadigan bo‘lishini ustuvor deb biladi. Bu farq epistemik mas’uliyat bilan tashkiliy tejamkorlikni bir-biriga mutlaq qarshi qo‘ymaslikka xizmat qiladi.

Uchinchi muhokama nuqtasi umumiy til yaratilganda kasbiy farqlar yo‘qolib ketmasligi kerakligidir. Tarjima mutaxassisning tushunchasini haddan tashqari soddalashtirish emas, uning qo‘llanish shartini boshqa ishtirokchiga tushuntirishdir. Integratsiya barcha mezonlarni bir xil mezonga aylantirish emas, qaysi qaror qaysi mezon bilan asoslanganini ko‘rsatishdir. Shuning uchun jamoaviy salohiyatning mezoni bir xillik emas, farqlangan bilimlar bilan izchil ishlash imkoniyatidir. Ushbu natija mazkur maqolaning konseptual pozitsiyasi sifatida taklif etiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun amaliy topshiriq sifatida kichik guruhda o‘quv vaziyatini qayta loyihalash taklif etiladi. Har bir a’zo alohida dalil yoki metodik savol tayyorlaydi, keyin boshqa a’zoning hissasini o‘z so‘zi bilan tushuntiradi. Guruh umumiy yechimdan oldin kamida bitta mazmuniy e’tirozni yozib, unga javob beradi. Yakuniy mahsulot bilan birga qarorning qisqa tarixi taqdim etiladi. Bu topshiriq tadqiqotda sinovdan o‘tkazilmagan; u nazariy natijaning amaliy shakli sifatida berilmoqda.

Baholashda jamoaviy mahsulotning asoslanganligi, individual tushuntirish va hissa qaydining izchilligi alohida ko‘riladi. Bu uch dalil o‘rtasida tafovut bo‘lsa, darhol ayblov emas, qo‘shimcha tushuntirish so‘raladi. Kelgusi tekshiruvda guruhlar sonidan ko‘ra qaror o‘zgarishining mazmuni, e’tirozga berilgan javob va yangi vazifada foydalanish imkoniyati muhim kuzatuv birliklari bo‘lishi mumkin. Hozircha samaradorlik foizi, barqaror ta’sir yoki universal o‘lchov aniqlangani haqida da’vo qilinmaydi.

XULOSA

Individual inson kapitalidan jamoaviy intellektual salohiyatga o‘tish bilimlarning oddiy jamlanishi sifatida tushuntirilmasligi kerak. Maqolada axborotga kirish, mazmunni tushunish va asoslangan bilim farqlandi. Jamoaviy natijaning epistemik sifati rozilik bildirganlar soni bilan emas, hissalarni tarjima qilish, e’tirozni ko‘rish va qaror asosini qayta tiklash imkoniyati bilan bog‘landi. Emergentlik shaxslardan mustaqil ong emas, tashkil etilgan aloqada yuzaga keladigan vazifani bajarish qobiliyati sifatida talqin qilindi. Nazariy-amaliy natija “hissa, tarjima, tanqid, integratsiya, qayta foydalanish” tartibidir. U individual mualliflikni saqlash, guruh natijasini alohida baholash va institutsional xotirani qaror asoslari bilan to‘ldirishga qaratilgan. Ushbu tartibning samaradorligi empirik tekshiruvni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduraxmanov K. B. Inson kapitali iqtisodiy kategoriya sifatida mohiyatini va unda ta’limni o‘rni // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2024. 2(11). (p. 16–21). DOI: 10.5281/zenodo.14511524.

2. Muxammedov M. M. Inson kapitalini rivojlantirishni zamonaviy mexanizmlari va ularning taraqqiyotdagi ahamiyati masalalarining falsafiy tahlili: falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2023. Foydalanilgan qism: (p. 13–18).

3. Лекторский В. А. Индивидуализация, коллективность, диалог // Философские науки. 2024. 67(2). (p. 13–25). DOI: 10.30727/0235-1188-2024-67-2-13-25.

4. Касавин И. Т. Критика групповых убеждений: дискуссия с Дженнифер Лэки // Эпистемология и философия науки. 2016. 50(4). (p. 63–73).

DOI: 10.5840/eps201650469.

5. Alexander R. Developing dialogic teaching: genesis, process, trial // Research Papers in Education. 2018. 33(5). (p. 561–598).

DOI: 10.1080/02671522.2018.1481140.

6. Fricker M. Diagnosing Institutionalized ‘Distrustworthiness’ // The Philosophical Quarterly. 2023. 73(3). (p. 722–742). DOI: 10.1093/pq/pqad031.

7. Grondin J. The Hermeneutical Circle // A Companion to Hermeneutics / Ed. N. Keane, C. Lawn. Chichester: Wiley Blackwell, 2016. (p. 299–305).

DOI: 10.1002/9781118529812.ch34.

8. Sztompka P. Trust in the Moral Space // Trust in Contemporary Society / Ed. M. Sasaki. Leiden: Brill, 2019. (p. 31–40).